

"אומן, אומן, ראש השנה"

הרהורים על רוחניות

אלון גושן-גוטשטיין

בחרתי לחלוק עם הקוראים הרהורים הצומחים במישרין מתוך פן חשוב של חיי הרוחניים, שמתוכו ניתן גם לצפות ולהרהר בתופעה רוחנית הצוברת תאוצה בשנים האחרונות ומספקת מעין מעבדה - חברתית ורעיונית - לחשיבה בסוגית הרוחניות. כוונתי לחסידות ברסלב, לר' נחמן עצמו, ול"קיבוץ" של ראש השנה, הלא הוא התאספות החסידים אצל רבם. את ימי ראש השנה עושה אני עם חסידי ברסלב למעלה משלשה עשורים. מורי, ר' גדליה קניג ע"ה, חסיד ברסלב, איש רוחני על פי כל הגדרה ורחב אופקים, שדרכו התחברתי לחסידות, הוא שביקש ממני לראשונה לעשות את ראש השנה עם "קיבוץ" חסידי ברסלב במירון, כפי הנוהג של חלק מחסידי ברסלב קודם לפתיחת שערי ציון ר' נחמן באומן. ר' נחמן ביקש מחסידיו להיות עמו בראש השנה,¹ והחסידים, על פי הדרכת ר' נתן מנמירוב, נשארו נאמנים למצוות רבם גם לאחר מותו, ובאו לציונו באומן כל עוד היה הדבר בגדר האפשר.² כשעה שהעלייה לאומן לא התאפשרה נמצאו פתרונות אלטרנטיביים ל"קיבוץ", ובכללם קבר הרשב"י במירון, ומאז נפתחו שערי הציון, בראשית שנות התשעים, עשיתי כמעט את כל ראשי השנים באומן. הייתי עד לעלייה המדהימה בפופולריות של העלייה לרגל, ולהפיכת המסע לאומן לאחת התופעות הרוחניות המרתקות ביותר בחסידות, אולי ביהדות, של מינו. אגב זאת, הייתי עד גם לשינויים שהתחוללו בחסידות ברסלב עצמה במהלך

ד"ר אלון גושן -
גוטשטיין עומד
בראש מכון אליהו
למחקר ולדיאלוג
בין דתי

1 על ראש השנה כומן התוועדות הרב עם חסידים ראו ליקוטי מוהר"ן תנינא ה,יד ועוד.
2 מגוון מקורות על חשיבות העלייה לרגל לראש השנה לוקטו בחוברת אומן אומן ראש השנה, מכון נחלת צבי, ירושלים, תש"ז. ר' גם מגוון המקורות שבאתר האינטרנט <http://www.breslov.co.il/umanroshhashana.html>

העשורים האחרונים. אך מעל לכל, מדי שנה אני רואה את אלפי האנשים, על סוגיהם וגוניהם, הבאים לציין ר' נחמן לראש השנה. לראות את האנשים משמעו, במקרים רבים, לראות גם את הטרנספורמציה העוברת עליהם, בין אם באותה השנה ובין אם במהלך השנים. כל אלו מאפשרים לי להרהר אודות משמעות הרוחניות על רקע מה שראיתי ולמדתי בשנותי בחסידות ברסלב, ובראשי השנים באומן בפרט. לא אקפיד להבחין בין סיפורי האנשים, סיפורה של התנועה וסיפורי שלי; הסיפורים נשזרים זה בזה, והתובנות עולות מתוך הסך הכולל של החוויה וההתבוננות שלהן זכיתי. עם זאת המחשבות שיוצגו כאן על אודות הרוחניות עולות מתוך הסינתזה הפרטית שלי. מבחינתי, שלש רמות אלו מצטרפות לכלל עדות אודות החיים הרוחניים בכלל, ויש בהן כדי להאיר פנים חשובות בשאלת הרוחניות. אני תפילה שהדברים הבאים אכן יתקבלו כעדות בעלת תוקף, היכולה לגעת בשומע, וכי ההשראה לטרנספורמציה רוחנית, העומדת ביסוד כל מה שיבוא להלן, תגיע גם לקוראי שורות אלו.

ערב הנסיעה – הביקורת

ערב הנסיעה, תשס"ח, נזדמן לי לראות רשימה קצרה של אורי אורבך במרור יהדות של אתר Ynet.³ הרשימה מבקרת את ה"יורדים לרגל". חלק מן הביקורת נובע מן הראיה השלילית של עזיבת הארץ לצורך הנסיעה לאומן, וחלקה הוא ביקורת הנשמעת תכופות ביחס לרוחניות. אורבך מציג את הנסיעה כחיפוש אחרי חוויה, ואת הנוסעים כמי שיעשו כל דבר ובלבד שיזכו לחוויה חריגה משיגרת היומיום של חייהם הדתיים. בעיני המבקר, חיפוש זה אחר חוויה הוא שלילי. סביר שהוא שותף לתפיסה שגורה ולפיה יש משהו אנוכי, נרקיסיסטי אולי, בחיפוש חוויות. לפיכך חוויות אלו אינן קשורות באופן משמעותי בחיים הדתיים, הבאים לידי ביטוי בשגרה, בקבע ובמוסדות הדת הקהילתיים והכלליים. בין השורות אפשר להבין שהנוסעים לאומן משולים לנוטלי סמים ולקהל הפוקד מועדונים וקונצרטים של מוסיקת רוק ורחוקים מהיות אחים לקיום מצוות ולשאיפה למימוש הפוטנציאל הרוחני שאליו מדריכה היהדות. חיפוש חוויה, אישית או קולקטיבית, מוצג לשלילה כדרך בפני עצמו. בשעה שקראתי את הדברים לא ייחסתי להם חשיבות מיוחדת. באומן, מתוך הרהורים על נושא המאמר הנוכחי, שמתתי לב עד כמה טיפוסית היא הביקורת ויעילה בה במידה לצורך הצגת ההברל בין חיים רוחניים של ממש ובין הקריקטורה שלהם כחיפוש אחר חוויה ותו לאו. אף שאיני מיחס משמעות כה רבה לביקורת זו, בדברי תשובה מקיפה לטענה שלפיה הנהגות החווייתית הפרטית היא מאפיין של החיים הפנימיים בכלל ושל העלייה לרגל לאומן בפרט. אורבך נזקק בלי משים לאחת הדיכוטומיות השגורות ביותר בימינו בשיח הרוחניות – זו שבין דת לרוחניות. אפתח אפוא בהתיחסות לדיכוטומיה זו בהקשר הנסיעה לאומן.

בין דת לרוחניות - המבחן של ברסלב

אחת האמירות השגורות, שניתן לראות בה סיסמא לתנועה ולאורח חיים הצובר תאוצה היא - "אני רוחני, אני לא דתי". על פי סיסמא זו, מוגדרות דת ורוחניות. דת נתפסת באופן פולחני, חיצוני, סמכותי ומוסדי, בעוד רוחניות היא פנימית, רגשית וחוויתית. הבה נערוך ניסוי: צייר שני מעגלים, האחד מבטא את הדת, והשני את הרוחניות. בחן והשוה כיצד צוירו המעגלים: האם כשני מעגלים עצמאיים, כמעגלים בעלי חפיפה חלקית, כמעגל המכיל את זולתו, או באופן אחר. ביטוי גרפי זה יכול להמחיש את מגוון התפיסות האפשריות בנוגע ליחסים שבין דת לרוחניות. חסידיה של סיסמת "רוחני ולא דתי" מצייירים, אם כן, את הדת והרוחניות כשני מעגלים נפרדים, והם בוחרים באחד על פני השני.

רוחניות זו מיוצרת לרוב על ידי צרכניה מתוך שילוב מוצרים שונים המוצעים בשוק הרוחניות, מעין סלט אישי שכל צרכן מרכיב לעצמו מתוך מרכיבים שונים המזוהים עם הרוחניות. קשה לדבר על מחויבות בהקשר כזה, היא עשויה להיות גבוהה, אך בה במידה היא עשויה להשתנות, כאשר שיטה או טכניקה רוחנית מחליפה את חברתה. מכל מקום, היחיד הוא השופט העליון בבנין האישי של הרוחניות.

מי שנמשך לברסלב נמשך ללא ספק לרוחניות. מרכיבים שונים, מהותיים להגדרת הרוחניות, הם חלק מן המרקם החוויתי והקיומי שהחסידות מציעה. הללו כוללים הזמנה להתנסויות פנימיות, מודעות לתהליכים פנימיים, עיצוב של חיים פנימיים בעלי תכלית וטרנספורמציות פנימיות המסייעות להגשמתה. רבים מן הנמשכים לברסלב מתוועדים לתנועה דרך מרכיביה החוויתיים, ובמינון מוגבל של מרכיבים דתיים קלאסיים. כך הדבר במיוחד בזרמים ה"מיסיונריים" יותר של ברסלב, ובמיוחד בתנועה המזוהה עם הפתק שקיבל ר' ישראל אודסר, ומוכרת בסיסמתה "נִחְנַח־נחמ־נחמן מאומן".⁴ תנועה זו עוסקת בקירוב רחוקים בשיטות המזכירות את תנועת ISKCON של שנות השבעים והשמנים, וכוונתי במיוחד לריקודי חוצות אינטנסיביים לקול ניגונים חסידיים, ולשימוש במנטרה כטכניקה מרכזית.⁵ שני היבטים אלו, ובמיוחד הריקוד והחוויה שהוא מעורר, בודאי קרובים יותר לתחום החוויתי הטהור מאשר למסגרות הפולחניות הפורמליות של הדת. דוקא בדרך זו סוחפת התנועה אלפי מאמינים חדשים לתוך חסידות ברסלב. מה שמתחיל כהימשכות אחר חוויה הופך בהדרגה לסיגול של דרך חיים דתית שלמה ומקיפה, שבבסיסה שמירת תורה ומצוות. אך דומה שמבחינת ההגיון המקיף של המערכת הדתית, שונה שמירת המצוות של מי שנכנסו בשערי ההלכה בדרך זו משמירת המצוות הקונבנציונלית, שכן השאיפות הפנימיות והנרטיב האישי המלווים אותה שונים, או לפחות מיוחדים. קיום המצוות מהווה ביטוי לשאיפות להתקדמות נפשית פנימית ולרצון עז לחוויה. אם סיסמתה של תנועה זו היא "האש

4 התנועה הקימה רשת של בתים להחזרה בתשובה בדרום אמריקה ובהודו. בהקשר המאמר הנוכחי ראוי לציין ששם התנועה הוא "רוח אחרת". בחירת השם נובעת ממודעות לשוק הרוחניות ולא מדחפים ברסלביים או יהודיים מסורתיים.

5 ההצלחה העצומה של המנטרה נִחְנַח־נחמ־נחמן מאומן נובעת מכך שהיא ממלאת חלל בתרגול הרוחני היהודי. אין משהו השקול מבחינת התרגול למנטרה, וממילא נוסחה זו נהנית ממעמד של גונופול כמעט בתחום תרגול המנטרה היהודית.

שלי לא תכבה", משפט שאמרו ר' נחמן על תורתו שלו,⁶ נראה כי זהו גם משפט המתאר אל נכון את התנועה הנפשית של המאמין. הוא מצטרף לתנועה בעקבות אש פנימית שחוהה, ומבקש לחיות את חייו הדתיים הוא כך שלא זו בלבד שאשו הפנימית לא תכבה, אלא שזו אף תוסיף ותבער. נמצא שהחיפוש אחר הרוחניות מוביל את המאמין החדש אל תוך הדת המכילה את הרוחניות, ונותנת לה מסגרת, הקשר והכוונה. רוב חסידי ברסלב הם בעלי תשובה. הגרעין החרדי הקלאסי אמנם שומר על דומיננטיות בהקשרים מסוימים של מנהיגות, אך מבחינה כמותית, רוב השייכים לתנועה הם בעלי תשובה. ממילא, הדברים האמורים בדבר היחס שבין רוחניות לדת תקפים לגבי הרוב המכריע של העולים לציון ר' נחמן לראש השנה. אך אין להגביל את תוקפם רק לבעלי התשובה. השיטה החינוכית והדתית החותרת לעצב את עולם ההלכה וקיום המצוות כמפה של התקדמות רוחנית פנימית ולעצב את הרגישויות הפנימיות בהתאם לכך, מאפיינת את כלל חסידות ברסלב.⁷ על כן כל מי שעושה את תורת ברסלב לאורה חיים, להבדיל משיוך חברתי גרידא, מוצא עצמו מתקדם בשאיפותיו הרוחניות, ומממש את השאיפות האלו בלבה של הדת.

כח הבחירה מונח בבסיס החיים הדתיים. אך להבדיל ממי שמגדירים עצמם כרוחניים בלבד, וממילא בוחרים את כל פרטי מרכיבי החיים הדתיים, הנספחים על חסידות ברסלב משוחררים מבחירה פרטנית כזו. הם נמשכים לחסידות בגלל המטען הרוחני שלה, ומכחו הם מקבלים את המערכת של תורה ומצוות בשלימותה, על כללותיה ופרטותיה. החתירה המתמדת של המסתפחים לברסלב היא לאיזון האידיאלי שבין דת לרוחניות.

רוחניות וחיי קהילה

מבקרי חיפוש החוויה הרוחנית מניחים שזהו עניינו של היחיד המתנתק ממסגרות הקהילה כדי לתור אחר חוויות עוצמתיות. בהקשר זה כדאי לשוב ולהתבונן במעבדת הרוחניות של אומן. דומה כי אין תיאור רחוק יותר מן המציאות מתיאור קריקטורלי זה. העלייה לרגל לאומן במונחי ברסלב היא "קיבוץ", התאספות כלל האנשים לתפילה משותפת בראש השנה. באופן היסטורי, סביר שהיו מקומות שלא התקיימה בהם תפילת צבור סדורה, וכי בימים הנוראים נסעו שוכני אותם מקומות לשם תפילתם למקומות אחרים.⁸ ר' נחמן עצמו ציוה על חסידיו להתקבץ מכל מקומות מושבם ולבוא אליו ל"קיבוץ". ה"קיבוץ" הוא אפוא חוויה קולקטיבית בשמה ובמהותה מעצם

6 חיי מוהר"ן מו.

7 אחד הספרים המכוננים של חסידות ברסלב הוא ליקוטי הלכות לר' נתן מנמירוב. הספר מהווה ביאור, או אפשר שההוריים רוחניים על ארבעת חלקי השולחן ערוך בראי ההבנה הרוחנית של ר' נחמן מברסלב. פרויקט זה מגשר בין ההלכה ובין החיים הרוחניים באופן ייחודי מבחינה אינטלקטואלית. לפיכך הוא מעצב את החסידות עצמה באופן המבליט את הקשר שבין דת לרוחניות. ר' מאמרי, "ההלכה בראי החיים הרוחניים: ליקוטי הלכות לר' נתן מנמירוב", בתוך מסע אל ההלכה, עורך עמיחי ברהולץ, ידיעות אחרונות, תל אביב, 2003, עמ' 257–284.

8 ליקוטי מוהר"ן סא, ז; ריא; ליקוטי הלכות, הלכות ראש השנה ו, ב.

היווסדה. הנסיעה לאומן מבטאת שייכות וזיקה לקולקטיב. בהקשר החיפוש המודרני אחר הרוחניות היא יכולה לבטא הן בקשת שייכות וקשר הן חיפוש אחר קהילה רוחנית. הנסיעה לאומן היא קולקטיבית. רוב הנוסעים, שמניינם מגיע לסך כמה רבבות, עושים זאת בטיסות שכר ייעודיות, ולדידם חווית הציבור מרכזית לנסיעה. אך דומה כי לא הרי צבוריות זו כהרי הצבוריות שבעליה לרגל למירון בל"ג בעומר, או בעליה לכותל ברגלים. המספרים של העולים לרגל בעלייות אלו הינם עשרות מונים יותר מאשר מניינם של העולים לרגל לאומן. בהיקפים של מאות אלפי איש לא ניתן לשמר תודעה של קולקטיב אחד. העליה לאומן עדיין מאפשרת לבאים לחוש תודעה של קהל גדול. השהות במתחם מגורר אף היא מגבירה את מודעות הקולקטיב, קהילה במובנה הרחב. למרות הגיוון שבקהל, ולמרות התפצלותו למניינים שונים, ניכרת תודעת אחדות ותכלית ביסוד הנסיעה לאומן בראש השנה. אחדות זו משתקפת גם בניסיון לאגד את כלל הציבור ברגע פולחני אחד, הלא הוא אמירת תיקון הכללי הקולקטיבית בערב ראש השנה, בחצות יום. מעמד זה, שהונהג רק לפני שנים אחדות, מבליט את אחדות הציבורים השונים. במידה שרגע כלשהוא יכול להתחרות בראש השנה עצמו, זהו הרגע העצמתי ביותר במהלך השהות באומן. עצמתו נובעת מן המימד הכמותי: מספר כה גדול של מתפללים האומרים את אותה התפילה באותו הרגע. תפילה משותפת זו מבליטה את אחדות הציבור ואת היותו קולקטיב אחד.⁹

חסידות ברסלב מטפחת מודעות אינדיבידואלית בתוך הקשר חברתי מוגדר, באמצעות הטכניקות הרוחניות הייחודיות לה. ראשונה בהן היא ההתבודדות הנוגעת לחיי הנפש של הפרט, וביסודה השתפכות נפש בכל ענייני עבודת ה' והשיח עם בורא עולם. התבודדות זו, כפי שלימד ר' נחמן, יכולה להיעשות גם בקרב קהל רב,¹⁰ והיא מעידה על הדינמיקה המיוחדת של יחיד וציבור האופיינית לחסידות זו בכלל לרבות בעת העלייה לרגל לאומן. אינדיבידואליות ומודעות לחיי הנפש של היחיד מתרחשים בלבו של צבור, וכחלק מן הפעילות הקולקטיבית של קהילה.

המניין הראשי, המורכב משילוב של שני ה"קבוצים" הקלאסיים, זה של מירון וזה של ירושלים, מונה מספר אלפי מתפללים. כאמור, לחווית התפילה הקולקטיבית נודעת עצמה ייחודית, המודעות לעוצמה זו היא ללא ספק חלק מן החוויה, והיא מביאה אותי להרהר באיזו מידה תודעת הביטול מפני הקולקטיב, היציאה מגבולות האני וההשתלבות במסות כה גדולות של אנושות, היא עצמה המרכיב החוויתי העיקרי עבור חלק מן הבאים.

יש הרואים בקהל המתפללים שסביבם אפיק להתנתקות מתודעת האני הנבדל. אני מהוסס באשר למרכזיות ממד זה, אולי כי החוויה העיקרית שלי קשורה במפגש עם ר' נחמן עצמו ועם עבודת ראש השנה. עבורי המסה האנושית אינה מקור השראה או חוויה דתית, אלא אתגר שעמו יש להתמודד, ומקור לא אכזב לשיעורים על אודות עצמי ומגבלותי. אף זו, תיאור החוויה הדתית כאברן היחיד בתוך התודעה הקולקטיבית מזכיר לי תיאורי קונצרט של מוסיקת רוק יותר מאשר מה שנראה לי כביטויים בוגרים של החיים הרוחניים. הללו בנויים, להבנתי, על איזון שבין היחיד ובין הקהילה, ולא

9 מאמץ דומה לאחד מספר גדול של מתפללים נעשה גם בעליות לכותל בשלושה רגלים. לאחר ברכת הכוהנים ההמונית, בחול המועד, נהוגה קבלת עול מלכות שמים קולקטיבית.

10 השתפכות הנפש סעיפים לט-מ.

על אבדן זהות היחיד בתוך הקולקטיב. מעל לכל, דומני כי ר' נחמן ביקש כי חסידיו יהיו עמו בראש השנה, הוא הדגיש את הנוכחות עמו ביום הקדוש, לא את השפעתו האפשרית של ה"קבוץ" על היחיד. כפי שנראה, היחסים בין הבאים ל"קבוץ" הם חלק עקרוני מחווית ה"קבוץ" ומההתנסות הרוחנית המתרחשת בו. אך אין הם המנוע או המגדיר של איכות חווית הנסיעה.

המציאות באומן אינה מה שהיתה בשנים הראשונות. אז היו מניין אחד ו"קבוץ" אחד. וזכרני, עוד מימי מירון, שפרישה מן המניין הראשי נתפסה כפגיעה עקרונית במהות ה"קבוץ" שפירושו התכנסות כל בני העדה לתפילה אחת. מכאן גם ההתאחדות של נציגי ה"קבוצים" במירון ובירושלים לכלל מניין אחד, הלא הוא המניין המייצג, המכונה מניין ה"קלויז".

כך התחנכתי אני. רק לאחרונה הבנתי כי מציאות זו אינה תקיפה עוד. הבנתי באה כאשר התבוננתי במציאות באומן דרך עיניהם של אחדים מחברי בני. לדידי, מובן היה שכל מי שמגיע לאומן ילך למניין ה"קלויז", הלא הוא המניין העיקרי. המניינים השונים שהתפתחו מאז לא גרעו בתודעתי מן המרכזיות והייצוגיות של מניין ה"קלויז". אך המציאות השתנתה, וזוקק הייתי לתיאור אומן בעיניים של הדור הבא כדי לעמוד על מלוא היקף השינוי. קבוצות שונות הקימו מניינים עצמאיים. בכלל זה חסידי הרב שיק, שלהם מניין רחב ממדים, תלמידי המקובל הברסלבי הרב מורגנשטרן, ותלמידי רב ישראל אודסר, אך מעל לכל: נציגי עדות אחרות. כתנועה המקרבת בעלי תשובה, מונה חסידות ברסלב את המספר הגדול ביותר של חסידים לא אשכנזים. המספר הגדל הוביל לכך שלא ניתן היה עוד לכפות את נוסח אשכנז על בני עדות המזרח. זה למעלה מעשור פועלים מניינים שונים על פי מנהגי העדות השונות. לצד שני מניני ענק (אחד בבנין ה"קלויז") על פי נוסח ספרד, פועלים שני מניינים בנוסח תימן (שאמי ובלאדי), ועוד עשרות מניינים קטנים, בנוסח אשכנז וספרד. ובל נשכח, כהדרן, מניין בנוסח חב"ד, המתקיים אף הוא באומן של ברסלב, מדי שנה בשנה. על רקע זה החלטתם של בני הדור הצעיר לקיים באחד מימי ראש השנה מניין של "תקוע" (דהיינו, של ישיבת תקוע, שבראשות הרב עדין שטיינזלץ, המשלבת מגוון שיטות חסידות ומידה גדולה של פתיחות וחירות אישית) היתה הגיונית. אך הגיון זה מסמך את הגדרתו מחדש של המעמד. אומן כבר אינה ה"קבוץ" הקלאסי של חסידי ברסלב הישנים. אומן הפכה לאבן שואבת רוחנית, המאפשרת לציבורים שונים להגדיר עצמם סביב מוקד מרכזי, ובוזיקה לקבוצות אחרות.

בנקודה זו אנו ניצבים בפני האתגר הגדול, שעתיד להתברר בשנים הבאות, עם התפתחות מנהגי העלייה לרגל לאומן. ניתן לתאר אתגר זה כמתח שבין ה"קבוץ" ובין ההוויה בנוכחותו של ר' נחמן. מה שבמרכז אמור להיות ר' נחמן עצמו, והרצון להיות עמו בראש השנה, על פי ציווי. כל עוד הצד השווה למניינים השונים, לנוסחיהם ולעדויותיהם, המוטיבציה העיקרית, הוא הרצון לקיים את ציווי ר' נחמן, הרי שהוא עצמו מרכז ההתרחשות. אך דומה כי אפשרי גם תרחיש אחר: יתכן שהאירוע באומן יתפוס את מקומו של ר' נחמן. עצם העובדה שקיימת התרחשות רוחנית המושכת אליה מבקרים שונים, עלולה להאפיל על הכוונה המקורית, ולהפוך עניין לעצמו. מובן שמרכזיותו של ר' נחמן לא תישכח, שכן העלייה לרגל היא לקברו, ודומה כי כל המבקרים ללא יוצא מן הכלל שותפים למספר פולחנות מכווננים, כמו אמירת תיקון

הכללי על קברו. אף על פי כן, ריבוי המניינים מאפשר התרחקות מן הכוונה המקורית של קיבוץ החסידים אצל רבם, והפיכת אומן לאירוע רוחני. או אז, יהיה ה"קיבוץ" עיקר, ור' נחמן משני. "קיבוץ" זה עלול לקבל את תווי הפנים של כל מי שימשך אליו וירצה לטעום ממנו, ולא דוקא של מי שחפץ בראש השנה במחיצת ר' נחמן. דומה כי לפי שעה מוקדם מדי לדבר על שינוי יסודי במגמת העלייה לרגל. נוכחות ר' נחמן בכוונותיהם של הבאים לאומן במצוותו, כדי להיות עמו, מרכזית כל כך, שספק אם תיעלם. יתכן שיהיה צורך במעבר מעשרות למאות אלפי משתתפים על מנת ששינוי כזה יקרה. ספק גדול אם התשתיות של המקום יוכלו להכיל מספרים כאלו, למרות פנטזיות של מאמיני ברסלב שונים, החולמים על עלייה לרגל במספרים כאלו.

לשינויים של העשור האחרון נודעות מספר השלכות הנוגעות לדיון על הרוחניות. אפתח באלה הנוגעות לנושא הסעיף הנוכחי - יחיד וקהילה. דומה כי מושג הקהילה התגמש. הדינמיקה של יחיד וציבור, שבה דנו לעיל, לא יכולה להתפס במונחים של ציבור אחד. קהילת ברסלב עשויה ציבורים ציבורים. העובדה שאין בראשה מנהיג אחד, מעין רבי חסידי כנהוג בחסידויות אחרות, מצמיחה מספר רב של מורים ומנהיגים, חלקם אפילו מכונים צדיק או רבי (הרבנים שיק ומורגנשטרן בהתאם), המנהיגים סביבם עדה בתוך עדה. ממילא יחסי יחיד וקהילה מורכבים יותר מאשר הדיכטומיה שלה נזקקנו לעיל. על פי רוב, מי שבא לאומן, להבריל ממי שבא אך ורק מכוח תופעת המגנט הרוחני שלה, בא בזיקה לתת קהילה המזוהה עם דמות של מורה זה או אחר. פירושו של דבר שבצד ההתרשמות מן העצמה של עשרות אלפי אנשים העוסקים בפעילות רוחנית זהה, ומן התפילה המשותפת של אלפי אנשים, מתקיימות גם מערכות אינטימיות יותר, או לפחות מוגבלות יותר מבחינה מספרית. הללו כוללות שיעורים, פדיון-נפש, שיחות אישיות וכיוצא באלו אמצעים שדרכם מתגבשת תודעת שייכות היחיד לקבוצה. ממד זה דומיננטי דיו שנוכל לאפיין אותו כאחד מן הממדים של הנסיעה לאומן. יותר משהנסיעה לאומן היא התבטלות של היחיד בקולקטיב ענק, היא מנגנון של אישוש והעמקת הקשר של היחיד עם ציבור וקהילה ספציפיים. בחלק מן המקרים, הנסיעה לאומן היא המפגש הראשון עם אותה קהילה, אך לרוב השהות בה מחזקת קשרים קיימים מכבר. מכל זה עולה מארג רב גוונים שבין יחיד ובין קהילה וקהילות. לחוית המסע יש מימדים אינדיבידואליים חזקים, המונעים מחיפוש אישי ומחוויה אישית. אך זו נחוית על פי רוב דוקא בזיקה לקהילה ספציפית, על פי רוב זו המתאגדת סביב דמותו של מורה או משפיע רוחני. וכל אלו חוברים יחד לתודעה של קולקטיב רחב עוד יותר, שהוא ה"קיבוץ", כלל הבאים לאומן לראש השנה, הנעשים שם לאגודה אחת.

דומה כי דוקא העושר של תת קהילות מביא לדיוננו מרכיב חשוב נוסף - הבחירה וההכרעה האישית. אין אפשרות ללכת לאומן, או ללכת לברסלב, נטו. ההיצע הרוחני גדול מכדי שניתן יהיה להתחבר לכל מה שמתרחש באומן. מי שהולך נדרש לבחור, או למצער להסכים שחבריו יבחרו עבורו, למי להתחבר וממי להתעלם. משמע, מעבר לבחירה ליסוע לאומן ישנו רובד נוסף של בחירה - איזה אומן, איזו קהילה, אילו ביטויים רוחניים וכיו"ב. המסע הקלאסי לאומן בימי ר' נחמן חייב הכרעה קשה - הפרידה מן הבית. מרגע שהגיע החסיד לאומן לא התבקש עוד להכריע במאומה, וכל מעיניו נתונים היו לצדיק. דומה כי פני הדברים התהפכו. ככל שהמסע הופך לקל,

יחסית, עובר מוקד ההכרעה לאומן עצמה. עם ריבוי הזרמים, הקבוצות והקהילות, מתבקש מי שעושה את המסע לבחור בקהל, במורה ובפרקטיקה, להפעיל שיפוט הכרעה וביקורת, שבאמצעותם הוא מבקש להתקדם באופן רוחני, ולהתקרב לר' נחמן עצמו.

אם נשוב לתזת אבדן התודעה של היחיד בחוויה הקולקטיבית נוכל להבין טוב יותר מדוע, להבנתי, זוהי אשליה שאינה משקפת את החוויה של אומן. גם אם ניתן לדבר על העצמה החויתית של קולקטיב נתון, על הסך המספרי המרשים של הנוטלים בו חלק, קולקטיב זה הוא רק תת-קולקטיב בקבוצה הגדולה של העולים לרגל. ממילא, בצד התהליכים הרגשיים של המפגש עם הקולקטיב מתקיימים גם תהליכים של שיפוט, הכרעה וביקורת הנובעים מן המציאות של ריבוי קולקטיבים השותפים לחזון-על. ממדים קוגניטיביים אלו הם מרכיבים חשובים לא פחות של החוויה הרוחנית מאשר המפגש העצמתי עם הקולקטיב. לפיכך הביקור באומן מאתגר פנים מסוימות של החיים הרוחניים, ומסעיר פנים אחרות שלהם. חווית הביקור באומן היא שילוב מושכל של גורמים אלו.

חיוניות הרוח – צורות ויצירות

קיומם של ציבורים רבים הוא הרבה יותר מאשר כניעה לנוסחי תפילה של עדות שונות. דומה כי מאחורי ההיצע הרב עומדת חיוניות רוחנית עצומה, שהיא עצמה ביטוי חשוב לרוח. ההבנה הפשטנית של דת מול רוחניות, שבחנו לעיל, נזקקה להבחנה שבין מבנים ובין החוויה הרוחנית שמחוץ להם. בהקשר הנוכחי, יכולים אנו לעמוד על חיוניות הרוח כפי שזו באה לידי ביטוי בתמורות בצורות הארגון וביטויים החיצוניים של ארגון הקהילה, בצורות הפולחן, ביצירה אינטלקטואלית וביטויים אמנותיים. הרוחניות היא המנוע הפנימי; כל אלו הם ביטוייה המוחצנים.

לא הרי התפילה במניין ברסלב הספרדי כהרי התפילה במניין ברסלב האשכנזי. בכך אין משום חידוש. אך באותה מידה נכון לאמר שלא הרי תפילה במניין ברסלב הספרדי כתפילה במניין ספרדי רגיל. התפילה במניין ברסלב הספרדי מאופיינת בפרץ של חיוניות, הבאה לידי ביטוי בשירה ייחודית לגמרי לתפילה באומן. במספר קטעים בחזרת הש"ץ פורץ הקהל בשירה שקשה לרסנה. השירה של "ובכן צדיקים יראו וישמחו" או של "אתה בחרתנו" אפשר שתימשך דקות ארוכות. שירת "אתה בחרתנו" במניין הספרדי נמשכה השנה למעלה מעשרים דקות (!), שירה אינטנסיבית שלא ניתן לכבוש.¹¹

מעבר לחיוניות בביטוי הפולחן, יש לעמוד על פרץ היצירתיות הברסלבית העכשווית. בימים שסביב ראש השנה נמכרים בדוכנים ספרים שנתחברו בענייני תורת ברסלב. השפע מדהים, מעל ומעבר לכל מה שידעה חסידות זו בעבר. צמחה לה שורת

11 הביטויים הברסלביים של המניין התימני מאופקים יותר. התפילה עצמה שומרת על סגנון קלאסי. מה שמייחד את המניין התימני הוא אמירת התיקון הכללי באופן קולקטיבי, על פי השיטה התימנית, שלפיה הציבור קורא את הטקסט ביחד, לא כאוסף של יחידים הקוראים איש לעצמו. אמירת התיקון הכללי באופן זה היא מהחוויות המרגשות ביותר שאומן של ראש השנה מציעה.

יוצרים ברסלביים שהם מטבע הדברים גם המורים המרכזים סביבם תלמידים. חלקם מתאימים את האמיתות הברסלביות הקלאסיות לנסיבות הזמן, כמו הרבנים שיק וארוש. חלקם מוצאים את הקשרים של כתבי ברסלב עם מקורות הקבלה, כמו הרב מורגנשטרן. אחרים מחפשים פריצות דרך מתודיות בלימוד חסידות ברסלב, כמו הרב בזנסון. רוב הכתיבה מתרכז בעולם ברסלב והתאמתו לחיי יומיום. מעטים מנסים לקיים דיאלוג עם תמונות עולם ורעיונות אחרים, וחלק גדול מן הכתיבה מיועד להחזרה בתשובה.

לא פחות מרשימה מחיוניות היצירה הכתובה היא היצירה המוסיקלית. לחסידות ברסלב מסורת מוסיקלית עשירה ונאה. אחד היתרונות של חסידות הפתוחה לבעלי תשובה הוא שהיא קולטת אל קרבה תדיר כשרונות מוסיקליים. מכאן מפגשים שבין עולם המוסיקה ובין מסורת חסידי ברסלב. עיבודים חדשים וניגונים חדשים לא חדלים להופיע, תהא איכותם המוסיקלית אשר תהא. הוא הדין לגילויי אמנות אחרים. נראה לי שחסידות ברסלב נתברכה באחוז הגבוה ביותר של אמנים ויוצרים, יותר מכל חסידות אחרת. כל אלו מספקים לרוח אפיקים ליצירה.

פירוש הדבר הוא דינמיות והתחדשות, לא מקרה הוא שאין שנה באומן דומה לחברתה. לא רק כמות המשתתפים גדלה. כמות הספרים גדלה. כמות הדיסקים גדלה. ההיצע גדל. האופציות הרוחניות מתרבות.

בניתוח האחרון, העדות לחיוניותה של הרוח היא בחסידים עצמם. להיות חסיד ברסלב, או מי שמקושר לחסידות ברסלב, הוא משהו מגוון יותר היום ממה שהיה לפני עשרים שנה. ההתרחבות במישור החברתי והעדתי, ההתפשטות במישור הכמותי וההיצע האיכותי והרעיוני, משמעם שיש היום, יותר מאי פעם, מגוון דרכים להיות מקושר חסידות ברסלב. אם לפני עשרים שנה היו ה"נחנחים", תלמידי ר' ישראל אודסר, קוריוו שכנגדו ניתן היה לצאת; אם לפני שלשים שנה אפשר היה לעורר מחלוקת סביב הרב שיק; אם פעם להיות חסיד ברסלב חייב לבוש בסגנון מסוים - כל הדברים הללו נשתנו. דומה כי תופעת הפוסט-מודרנה נגעה, ולו נגיעה קלה, בחסידות ברסלב. דומה כי האוירה היום סובלנית יותר מאי פעם, ומאפשרת את קיומם זה בצד זה של מגוון רחב של ביטויים ברסלביים. דומה כי את המאבק על האותנטיות והלגיטימיות תופסת הגאווה על ההתרחבות וההתפשטות, על גווינה וגיווניה. החיוניות מוכיחה את עצמה באשר היא מרחיבה את השורות עוד ועוד. והרחבה זו בכמות ובגילויי היצירה הנלווים לה נתפסים כעדות לנוכחות הרוח, ובניתוח האחרון כעדות לכוחה של תורת ר' נחמן עצמו, שבשמו ולכבודו מתרחשת התרחבות זו.

המסע והקרוב

הנסיעה לאומן אינה מסע תענוגות. היא אינה, כפי שהוצע באותה כתבת אינטרנט, חיפוש של חוויה רוחנית הכוללת נסיעה לחו"ל. לא הרי חו"ל של אומן כהרי כל חו"ל ישראלי אחר, ואומן אינה בודרום או אנטליה (היום עלינו לאמר רודוס או מיקונוס) חסידיים. דומה כי לא אגזים אם אומר כי איש לא היה בא הנה אלמלא מצוותו של ר' נחמן כפי שנתפרשה בידי דורות מאוחרים, וכי הכול היו מעדיפים להגשים את מצוות רבם במקום אחר.

נפתח בקושי הכלכלי. רוב העולים לרגל שייכים לשכבות סוציו-אקונומיות חלשות והם באים בחברת כל ילדיהם. ההוצאה הממוצעת לנפש היא כאלף דולר, בהתחשב במחירי הטיסות, הוצאות נלוות, והוצאות באומן (הימים של שני דולר ללילה למיטה פינו את מקומם לעלות של 150 דולר למיטה בחדר צפוף!), עבור משפחה טיפוסית זוהי הוצאה גדולה. מי שבא לאומן נדרש להקריב קרבן.

המסע עצמו קשה, הטסים בחברות השכר החסידיות מקבלים על עצמם לפעמים עיכובים של שעות ארוכות, והמתנות בתורים ארוכים. רבים מהם גם סובלים מן האתוס החברתי של המסע, שהוא קולני, מלווה בפרצי שירה, ולעיתים חסר את הנימוסים הבסיסיים הנהוגים בטיסות בינלאומיות. אני מכיר חסידים המעדיפים לטוס בכחות עצמם דרך יעדים באירופה ובלבד שלא ייחשפו לרעש ולהמולה של המסע הציבורי.

הביקור באוקראינה אף הוא אינו בגדר מסע תענוגות. ראיתי באתר תיירות כלשהו שאוקראינה דורגה במקום האחרון באירופה. בטוחני כי דירוגה בקנה מידה עולמי אינו גבוה בהרבה. יש משהו בלתי מזמין בארץ הזו, ומשום הכרת טובה על הכנסת אורחים שלה אנו זוכים בה לא ארחיב על כך את הדבור. תנאי המגורים באומן עצמה אף הם קרובים להיות בלתי נסבלים. מאז ומעולם מים היו בעיה. ברבות מן הדירות אין שירותים או מים זורמים; מים מובאים בדליים והשירותים הם בור בחצר. בעיות התשתית הרבות יוצרות תחושה מעיקה. אישית, אני רואה את כל המסע כסוג של סיגוף וקורבן. כמי שחי חיים רוחניים נוחים למדי, המעוטרים ברגעי שיא אסתטיים של ליטורגיה וביקור במקומות קדושים, המסע לאומן הוא תזכורת חשובה. החיים הרוחניים כוללים אסקיזה, והיכולת לקבלם היא גם מבחן לרצינות כוונותינו.

מי שאינו חותר לרוחניות ממש לא יבוא לאומן. אומן הוא מקום למחפשים רוחניים, לא למחפשי תענוגות. אומן דורשת מן המבקר את היכולת לוותר לא רק על תענוגות, אלא גם על נוחיות בסיסית (מזרון על מטה). היא אף דורשת ממנו להשלים עם רעש ועם מסות אנושיות מגוונות הכוללות בעלי סגנונות דיבור וחיים שונים. אומן היא תזכורת שהחיים הרוחניים הם תמיד סוג של קרבן. הם אינם בר סלטים שממנו ניתן לבחור רק את מה שיפה ומתאים. הם מחייבים עמידה באי נוחות, בקושי ואף בסבל. זהו המבחן וזהו האתגר. זוהי גם הדרך למדוד את ההתקדמות הרוחנית. במידה שהחיים הרוחניים הם תהליך מתמשך של הליכה מעבר לגבולות האגו שלנו, אומן מזמנת לנו שלל הזדמנויות לזיכרון, הכנעה, שתיקה וקבלה באהבה. לטעמי, יותר משחווית הקולקטיב מזמינה את היחיד "להתמזג" וללכת מעבר לעצמו, חווית קשיי המסע והשהות באומן הם המעניקים לעולים לרגל את התנאים להתקדמות רוחנית. ר' נחמן אמר על ראש השנה שלו - "אם לאכול אם שלא לאכול, אם לישון אם שלא לישון, אם להתפלל אם שלא להתפלל - אך ורק שתהיו אצלי על ראש השנה יהיה איך שיהיה"¹². דומה כי אין משהו מבין המבקרים באומן שאיננו מתנסה בפן זה או אחר של הקרבן הנדרש. קרבן זה הוא מבחן לרצינות הכוונות של הבאים, והוא המעיד על כנות המסע לאומן כמסע רוחני.

אומן, ראש השנה - עולם הגברים

יש פן בחוויית אומן שהוא רלוונטי הן לשאלות היחיד והציבור הן לאופנים שבהם מעוצבת החוויה הרוחנית של הביקור בה. זהו הממד המגדרי. במשך רוב ימות השנה, מחולק ציונו של ר' נחמן לעזרת גברים ולעזרת נשים. בראש השנה, ובמספר קטן של מועדים אחרים, נאסרת הכניסה לנשים למתחם הקבר. על פי הכוונת ראשי החסידות, העלייה לרגל לאומן בראש השנה היא ענין לגברים בלבד. ראוי לציין שאין התיחסות מפורשת לממד המגדרי בכתבי ר' נחמן ור' נתן, וזאת על שום המציאות החברתית שרווחה בימיהם. מובן היה שהגברים הם הנוסעים לרבי, בעוד הנשים נותרות בבית. הנהגת החסידות חותרת לשמר אתוס חברתי זה ומגבילה את השתתפות הנשים בעלייה לרגל. הגבלה זו באה לידי ביטוי לא רק בהדרת רגליהן של נשים מציון ר' נחמן במהלך ימות ראש השנה. בנוסף לכך, ישנה אזהרה של ראשי החסידות שלא להביא נשים לראש השנה. על אזהרה זו חוזרים מדי שנה, כאשר האזהרה, כפי שזו נשקפת משלטי החוצות במקום, מחריפה מדי שנה, והיא כוללת איומים. הצורך בהחמרת המסרים נובע מכך שבפועל הולכת ומתרחבת תופעת הנשים המגיעות לאומן לראש השנה. אלה נשים עצמאיות, שאינן מקבלות על עצמן את מרות הנהגת החסידים, אך גם נשותיהם של חסידים. אחדים מן המנהיגים, כמו הרב ארוש, באים לראש השנה בחברת נשותיהם, למרות האיסור המפורש.

עלית הנשים לרגל לראש השנה קשורה קשר ישיר לשאלות היחיד והציבור, או הציבורים. ריבוי הציבורים והמקום הרב שחסידות ברסלב מותירה להתפתחות צורות דתיות אינדיבידואליות, בהעדר מנהיג אחד המקובל על הכל, מאפשרים קריאת תיגר על הקונסנזוס הקיים בנוגע לעלית נשים לרגל לראש השנה. העובדה ששיעור כה גבוה מן החסידים הם בעלי תשובה משמעה שהם באים מהקשר חברתי אחר, שאינו מקבל כמוכנת מאליה את הדרת הנשים. דומה כי הבעיה היא לא רק הרחקת הנשים מההתרחשות המשפחתית החשובה, היא נוגעת באופן מהותי בשאלת מקומה של הרוחניות בחיי הנשים. הנשים גם הן בעלות תשובה, וגם הן חותרות למימוש הערכים שלהם שואפים הגברים. המעבר מחברה חילונית, שבה היו הנשים שוות זכויות, לחברה חרדית, שבה הן ממודרות מן האירועים המרכזיים, אינו קל. העלייה לרגל לאומן לראש השנה מעמתת דפוסים חברתיים שונים והכנות רוחניות שונות בקרבה של חסידות אחת, המכילה בתוכה את המודלים השונים. התרחבות תופעת עלית הנשים לרגל מעידה על הדחף הרוחני הבא מן ה"שטח", מן המשפחות המבקשות לשמור על שלמותן ומן הנשים השואפות ליטול חלק באירוע החשוב של השנה. אני תוהה אם יוכלו הכוחות המסורתיים לעמוד בפני מגמת עלית הנשים לרגל לאורך שנים. יתכן שבתוך עשור תהיה הכמות המספרית של הנשים העולות לרגל כה גדולה עד שהיא תחייב ארגון מחדש של סדרי הגישה לקבר בימי ראש השנה.

אך לעת עתה הנשים לא רק נדחקות אל השוליים, אלא הן מודרות מן המתחם המקודש הכולל לא רק את אזור הקבר, אלא מקיף מספר רחובות סביב לקבר. איזור זה הוא כמעט סטרילי מבחינת הנוכחות הנשית. גם לנשים בנות המקום, למעט תושבות הבתים הסמוכים לציון ר' נחמן. פירושו של דבר, שמסביב לקבר נוצר אזור מקודש

המיועד לגברים בלבד. נדמה שעולם מלאכותי זה, גם הוא תורם לחווית ראש השנה באומן. צמצום המגע עם נשים אינו נועד רק למעט את ההזדמנויות להיכשל בעבירה. הזדמנויות אלו קיימות באומן, ובמהלך השנים שמענו על אודות המכשלה שבה נכשלו עולים לרגל, על פי רוב כאלו שטרם נכנסו פנימה לתוך עולמה של החסידות, כמו גם על המאמצים לצמצם את אפשרויות המפגש עם הנשים המקומיות. אומן היא, אם כן, גם מקום של פיתוי, ומקום שיש להתחזק בו כנגד היצר הרע. אך דומה כי פן זה משני בחוויית רוב הנוסעים לראש השנה, שכן אפשרות החטא בפועל היא מהם והלאה. אך כמה שנוגע לתחום המחשבות והמבטים האסורים, קיים קשר הדוק בין שאיפת הקדושה המביאה את החסידים לאומן ובין הצורך לגדור גדרים ולהתרחק מנשים. צורך זה חריף אולי יותר בחסידות ברסלב, העושה את התיקון הכללי, הקשור באופן מהותי לתיקון המיניות, ליסוד עבודתה הרוחנית.¹³ שאיפת קדושה זו באה לידי ביטוי במה שניתן לכנות המתחם המקודש, הכולל את ציון ר' נחמן, ה"קלויז" והרחובות הסמוכים. החוויה הרוחנית של אומן בראש השנה מזוהה, אם כן, עם החיים בהוויה גברית. דומה כי עולם הגברים תורם לחוויה הרוחנית של אומן משתי בחינות. הבחינה הראשונה, והיא העיקר, נוגעת להגנה מפני פיתויי המחשבה וההסתכלות, ולחירות היחסית מיצר הרע, ממנה ניתן ליהנות בתוך מתחם הגברים. אך דומה כי ההוויה בעולם הגברים מיצרת גם סוג מסוים של חוויה. לחיים בעולמם של גברים יש איכות מסוימת, המתקבלת מגיבוש ודיבוק חברים, ומעצם העובדה שרוחניות גברית בלבד באה לידי ביטוי. קשה, ואולי אף אין צורך, לאפיין במדויק את מרכיביה של רוחניות גברית זו, אך נמנים עמם בוודאי הביטויים הקולניים והפיסיים המלווים את התפילה, אופן ההתנהלות הפיסי והמילולי בין הגברים, ויתר תכונות הנפש שניתן ליחס למציאות גברית. במובן זה אומן אינה שונה מן הישיבה ומבית הכנסת, שגם הם מוסדות גבריים בלבד. אך הפקעת הנשים מרשות הרבים מעצימה את ביטויי הגבריות, לטוב ולרע.¹⁴

בכור הטנספורמציה הרוחנית

אחד מאפיוניה המחקריים של הרוחניות נוגע לתהליכים של טנספורמציה אישית ולעיצוב של החיים לקראת מטרה מוגדרת. סנדרה שניידרס, מגדולות חוקרי תחום הרוחניות, מציעה את ההגדרה הבאה לרוחניות: Spirituality is the experience of conscious involvement in the project of life-integration through self-transcendence toward the ultimate value one perceives.¹⁵ ובתרגום: הרוחניות

13 ראו מאמרי, "ארץ ישראל בהגותו של ר' נחמן מברסלב", בתוך: ארץ ישראל בהגות היהודית בעת החדשה, בעריכת אביעזר רביצקי, יד בני ירושלים תשנ"ח, עמ' 276–300, ובמיוחד עמ' 290.

14 ניתן למשל להסביר את ההתנהגות הנורמטיבית של החסידים הטסים בחברות תעופה זרות, ולא בטיסות שטר, בין היתר בכך שהם יוצאים מעולם מסוגר זה, ופועלים במסגרות שבהן ההוויה הנשית והגברית קרובות יותר זו לזו. כמובן, הסבר זה תקף רק לגבי אותם חסידים שהיו מתנהגים אחרת אילו טסו במטוס מלא גברים בלבד.

15 Sandra Schneiders, a Hermeneutical Approach to the Study of Christian Spirituality, *Minding the Spirit: the study of Christian Spirituality*, ed. Elizabeth Dreyer and Mark Burrows, Johns Hopkins, 2005, עמ' 51. ר' גם מאמרי "הרוחניות כאספקלריא ללימוד עולמם של חכמים", בקובץ על רוחניות בעולמם של חכמים העתידי לראות אור בעריכתי.

היא חווית המעורבות המודעת בפרויקט של אינטגרציה החיים, באמצעות הליכה מעבר לעצמך לקראת מה שנראה לך כערך המוחלט. להגדרה זו מספר מרכיבים, וכולם חשובים לדיונונו בחסידות ברסלב ולתהליכים המעניקים משמעות לחוויות הנוכחות באומן. ובכן, רוחניות היא חלק מפרויקט הנוגע לחיים בכללותם. אין לנו ענין ברגעי שיא או בחוויות מנותקות מהקשר. מקומה של הרוחניות הוא בחיים ובאינטגרציה של מרכיבי החיים השונים, לא בבידודם של היבטים, רגעים או ביטויים של חיים בהקשר הרוחניות. לאומן אין משמעות בפני עצמה. אומן משמעותית בהקשר מקיף יותר של חיים. אומן יכולה להיות רגע של מהפך רוחני. במקרה זה המשמעות מוגדרת מכוח מה שיבוא בעקבותיו, בין אם יהיו אלו תהליכים של חזרה בתשובה או תהליכים של התאמת החיים למה שנחזה באומן. אומן היא מוקד לטרנספורמציה שהשלכותיה נראות בחיים בכללותם.

הפרויקט של אינטגרציה של החיים מביא אותנו להכרה בממד מענין שעליו ניתן לעמוד בהקשר הביקור באומן: הנרטיב האישי. עיגונה של חווית אומן בהקשר נרטיבי מקיף יותר הוא מה שעושה את העלייה לרגל לפרויקט רציני של חיים רוחניים ולא לחוויה חולפת. אומן וברסלב משתבצות בסיפור חיים, הן האלמנט הנרטיבי המרכזי לתורות ברסלב. במיוחד תורתו של ר' נתן מנמירוב הן ניסיון לפנות לאדם בהקשר של סיפור חיים, רצוף עליות ומורדות, ולתת לו עצה והדרכה המשתלבת בתוך סיפור חייו. דומה כי כל מי שנמשך לחסידות ברסלב, ובודאי לא רק לה בלבד, כולל את המפגש בסיפור חייו, ועל פי רוב מעניק לו מקום מכריע שלאורו מעוצב הסיפור כולו. המקשיב לדיבורי הבריות באומן שומע לא רק תורות ורעיונות. הרבה מן הדיבורים הנשמעים נוגעים לסיפורי חיים, למאמצים הרוחניים ולשאיפות הרוחניות, ולאופן שבו ברסלב, ובמיוחד הביקור באומן, אמורים, ואף מצליחים, להשתלב בסיפורי החיים של החסיד ולעצבם.

בה במידה שהשהות באומן אינה משתלבת בכלל החיים ואינה נותנת את אותותיה במערכות מקיפות יותר, משמע שהביקור לא נשא פרי. ביקור בוסרי חשוף אמנם לביקורות שונות, אך מה שנראה למבקר שמבחוץ כביקורת על עצם הפרויקט הוא לעתים לא יותר מאשר נובלות הפרי הראוי שלא הגיעו לכלל הבשלה.

שניידרס פותחת את הגדרתה בהתייחסות למעורבות המודעות בתהליכים של הטרנספורמציה הרוחנית. דומה כי מה שמאפיין את תחום הרוחניות הוא העיסוק המודע בתהליכים של טרנספורמציה, והכוונתם באמצעות למידה והתנסות. דומה כי יתרונן של המסורות הרוחניות הגדולות על פני תנועות רוחניות מזדמנות הוא בכך שהן מספקות מסורת עיונית שמכוחה מובנת החוויה, מופעלת ומונעת. בהקשר של חסידות ברסלב אי אפשר להפריז בחשיבותו של אלמנט הלימוד כמארגן את העולם החוויתי הפנימי ומכוננו. ספרי ר' נחמן, ר' נתן ותלמידיהם אינם ספרי הלכה או דרוש. כל ספרות ברסלב מוקדשת לתהליכים נפשיים פנימיים. מטרתה לחולל טרנספורמציה פנימית וללוות את האדם דרך תמורותיו הפנימיות במצבי החיים המשתנים, לסייע לו להבין את חייו הפנימיים ולכוונם על פי העקרונות הרוחניים של מורי החסידות. גם אם המפגש הראשוני הוא חוויתי, בריקודי רחוב או בעלייה לרגל לאומן, התכנים המעצבים

מאמר זה מניח תשתית מושגית המשרתת גם את המאמר הנוכחי.

של החסידות הם פרוגרמה מכוונת של עיצוב תודעת המאמין לקראת טרנספורמציה רוחנית פנימית ומתמשכת. הלימוד מבנה את כל החוויות. העולם החויתי מעוגן אפוא לא רק בהקשר חברתי וריטואלי, אלא גם בהקשר למדני וקוגניטיבי שמכוחו מקבלים רגעי השיא, באומן ומחוצה לה, את משמעותם. ראוי לציין שאחת הפעילויות המרכזיות של תלמידי ר' ישראל אודסר היא הדפסה והפצה של ספרי ר' נחמן ותלמידיו. תנועה זו ראשיתה בקיפוץ רגלים במחול וסופה בישוב הדעת שבספר.

כאשר אנו בוחנים את ההגדרה של שניידרס לרוחניות, רואים אנו כי כל מרכיביה רלוונטיים לחסידות ברסלב. אך טרם התיחסנו למרכיב האחרון: ההליכה מעבר לעצמך, לקראת הערך שאותו רואה אתה כערך עליון. כאן מגיעים אנו לדיון על הצדיק ועל משמעות העלייה לרגל לאומן בראש השנה דווקא.

כוונות המבקרים

כוונה שייכת לתחום הרוחניות. היא נזקקת לממד הפנימי ומגדירה את משמעותו של המעשה הדתי מעבר לעשייה הטכנית והפורמלית. מכאן הדגש על כוונה בספרות היהודית למן ספרות חז"ל ואילך, ומכאן תשומת הלב העקיבה לתחום זה כמוקד החיים הרוחניים.

מהי כוונתם של הבאים לאומן? מדוע הם באים ומה הם חפצים להגשים? למרות הריבוי העצום של הכוונות הפוטנציאליות, נראה שאנו יכולים להציע כיוונים עיקריים אחדים.

בבסיס הפירמידה, אם נרצה, נוכל לשים את כל הבאים לאומן משום רצונם לממש צורך כלשהוא. צורך זה יכול להיות זיווג, פרנסה, רפואה וכיו"ב מן הצרכים המעוררים לתפילה. אומן נתפסת אצלם כהקשר מבטיח לקבלת מענה לתפילה וישועה לסיטואציה המעוררת אותה. חלק מן הבאים שמעו את שמעו של ר' נחמן, אך בודאי אין הם מצויים בקשר רוחני עמו ועם תורתו. חלק מן הבאים מתוך מוטיבציה זו יישאבו למעגלים פנימיים יותר של חסידות ברסלב, ואחרים ישובו למסגרותיהם, הדתיות או החילונית, כאשר אומן תישאר עבורם זכרון בעלמא. מובן כי התחברות כזו לאומן אינה בגדר רוחניות במובן השיטתי שמציעה שניידרס. אף אם בעיני שמים כל תפילה היא בעלת ערך, וכל חיפוש הוא הזדמנות רוחנית, מבחינת אפיון תופעה דתית והמאמץ שלנו להבין, לנתח, לסווג ולהעריך, לא הייתי כולל סוג כזה של מבקר באומן בקטגוריית הרוחניות.

נפוצים יותר המבקרים המגיעים לראשונה בבקשת חוויה רוחנית, שינוי כלשהוא. הם אולי אינם מודעים לטיב השינוי ולמשמעויותיו, אך הם מבקשים משהו שישמש כמנוף לשינוי בחייהם. הנסיעה לאומן נראית להם כמעשה היכול לחולל שינוי מעין זה. במידה שנסיעה מעין זו אכן תביא לשינוי, הרי שהיא תחילת תהליך של טרנספורמציה, והיא ממלאת מקום חשוב בנרטיב הטרנספורמציה האישית.

רבים מן החסידים מגיעים משום שכך נוהג חסיד ברסלב השואף לקיים את מצות ר' נחמן להיות עמו בימי ראש השנה. מוטיבציה קלאסית זו מעוגנת במסגרת הקשר קיים של יחסי צדיק וחסיד, כאשר החסיד עושה את רצונו של הצדיק. זוהי כוונה מינימלית,

אך אין היא נטולת עניין מבחינת דיון על רוחניות. קודם כל, קיום מצוותו של רב הוא עצמו חלק מחיים רוחניים. אך מעבר לזאת, ספרות ברסלב העצימה את ערכו של המעמד ואת משמעותו. ממילא, לא יכול להיות שחסיד יישאר ניטרלי לחלוטין למשמעויות הטעונות שהספרות מיחסת לעליה לרגל לקברו של ר' נחמן בראש השנה. ציוויו של ר' נחמן הופך לתשתית לעיונים רוחניים מקיפים המעבירים את כל התורה הברסלבית כולה דרך הפריזמה של ראש השנה ועבודתו המיוחדת.¹⁶

מבחינת ההגדרה של שניידרס, נמצא כאן כבר מרכיב החתירה לקראת הערך העליון המשמש במערכת דתית נתונה. הערך העליון כאן יכול להיות עשית רצון הצדיק, דהיינו: ציות. אך דומה שהביטוי המלא ביותר לחתירה לקראת הערך העליון הוא לא רק עשית רצון הצדיק כציווי, או כמנהג מרכזי המגדיר את זהותו ואת ארחות חייו של חסיד ברסלב. נראה שהביטוי המלא הוא החתירה להתקשרות עם ר' נחמן באמצעות השהות באומן.

ר' נחמן הכריז שכל עניינו הוא ראש השנה,¹⁷ הוא ראה את ראש השנה כזמן החשוב ביותר של השנה, וביקש שכל חסידיו יהיו עמו. הוא הנחה את חסידיו שלהיות עמו בראש השנה חשוב יותר מאשר יכולתם להגשים משהו בכוחות עצמם, ובוודאי יותר מהנחות שעליה הם נדרשים לוותר לצורך הביקור. מי שבא לאומן בראש השנה בא לר' נחמן עצמו. לבוא לאומן מבלי לבוא לר' נחמן הוא להחמיץ את מה שעומד בלב ההתרחשות הרוחנית. החתירה מעבר לעצמך נעשית אם כן על ידי ההתקשרות לצדיק, שהוא המכשיר שבאמצעותו יוצא האדם מגבולותיו ומוגבלויותיו. דומה שהקושי בהבנת הנסיעה אינו בהבנת אומן עצמה אלא בהבנת מקומו של הצדיק בחיים הרוחניים. מי שלדידו היהדות היא סיגול מצוות ורכישת ידע תורני יתקשה להבין את הצורך בצדיק. לעומת זאת, מי שחותר לשלמות פנימית, להתמודדות עם חיי הנפש, ובלשון ימינו: מי שחותר להגשמה עצמית בתחום הרוחניות, יבין על נקלה את החשיבות והצורך במורה רוחני, בצדיק. הצורך מובן הן מצד עצמו הן בהקשר השואתי, הבוחן את מקומו של המורה הרוחני במסורות דתיות שונות.

על פי הקטגוריות הנהוגות בחקר הדת, אומן היא אולי סוג של מקום קדוש, אך הקטגוריה העיקרית שמכוחה יש להבינה אינה קדושת המקום אלא קדושת האיש המקדש את המקום בנוכחותו. המסע לאומן הוא מסע לר' נחמן עצמו. מבחינת תהליכי הטרנספורמציה הרוחנית והבנת מושג הרוחניות בכלל, ביסוד המסע, כמו גם ביסוד חסידות ברסלב, עומדת ההכרה שהפעולות הרוחניות החשובות אינן נעשות בהכרח על ידינו ומכוח מאמצינו; ללא מעשינו אפשר שלא יתרחש דבר, אך התרחשות רוחנית של ממש היא מעבר ליכולתנו. היא גם אינה מושלכת באופן אוטומטי על הקב"ה. בתמונת העולם החסידית בכלל, ובמיוחד בתמונת העולם הברסלבית, מוקדש מקום חשוב לצדיק. על פי ההגדרה של שניידרס, הצדיק, ר' נחמן במקרה זה, הוא אולי הערך העליון שלקראתו אנו חותרים ואשר באמצעותו יוצאים אנו מחוץ לגבולות עצמנו, באותה חתירה המארגנת ומעניקה אחרות ומשמעות לחיים כולם. אך מבחינת התפיסה הברסלבית עצמה הניסוח קיצוני יותר. הצדיק אינו רק המושא הפסיבי של חתירתנו,

16 ראו למשל הספר ירח האיתנים לר' נחמן מטשהרין, הקורא את כל ליקוטי מוהר"ן בראי עבודת ראש השנה.

17 ראו שיחות מוהר"ן רטו.

מעין תכלית המעניקה משמעות לכל מסענו. הצדיק הוא בעצם הפועל האמיתי. חיים רוחניים של ממש אינם אפשריים בכוחות עצמנו. רוחניות היא מפגש ושיתוף פעולה בין מאמצינו ובין מאמציו של הצדיק. על פי ההגדרה הברסלבית נצטרך להוסיף לדברי שניידרס את המרכיב הבא: הרוחניות היא הטרנספורמציה הרוחנית הצומחת מתוך שיתוף הפעולה המודע שבין אדם לצדיק, המחולל בתוכו את הטרנספורמציות הרוחניות החשובות ביותר. רוחניות היא אם כן היפתחות, היחשפות והשתנות מכוח פעולת הצדיק על נפש החסיד. זאת היא תכלית המסע לאומן.

הבנת פעולת הצדיק – תהליך מתמשך

היחס לצדיק עומד ביסוד חסידות ברסלב, ולא ניתן למצות את הדיון בו במספר פסקאות. המסע האמיתי של החסיד אינו לאומן, אלא לעמקי הקשר עם הצדיק, קשר המלווה אותו כל ימי חייו. מי שחי באמת את חייו לאורו של הצדיק ובנוכחותו מגלה את עומקו ומשמעותו של הקשר בתהליך מתמשך שלא רק מלווה את חייו הרוחניים אלא מגדירם.

ברצוני לתרום תרומה דלה לקידום הבנת הנושא ולחלוק עם הקורא את המחשבות שהעסיקו אותי בעת שכתבתי את המאמר הנוכחי וניסיתי לתת לעצמי ולקוראי דין וחשבון על אומן ועל החיים הרוחניים. ביסוד דברי ההכרה שהמסע לאומן הוא מסע לר' נחמן עצמו, וכי הקשר עמו הוא קשר אישי. כל אחד בוודאי חווה קשר זה בדרכו, ובוודאי שלא הרי אופני יצירת הקשר עם רבי חי כמו יצירת הקשר עם מורה רוחני שאינו פועל עוד בגוף בשר ודם. אף על פי כן, אין זה גורע מן הממשות של הקשר וממרכזיותו כמגדיר של חסידות ברסלב ושל המסע לאומן.

הבנה רוחנית היא יותר מהיכולת לדעת תכנים מסוימים ולדקלמם. הבנה מניחה הפנמה מסוימת של התכנים, והבנתם באופן המשלב הכרה, לב ואינטואיציה. במידה רבה כל חייו הרוחניים הם חתירה להבנה פנימית. אנו חותרים להבין מבפנים את הידע הנמצא לנו בספרים, הבנה חווייתית, רוחנית. נקודה זו מודגמת יפה באמירה המפורסמת של הבעל שם טוב על חכמת הנסתר. אם כל סודות הזוהר והאר”י נדפסו זה מכבר וזמינים לכל, מהי חכמת הנסתר? על כך השיב הבעש”ט שמה שנסתר הוא האהבה והיראה, המרכיבים האיכותיים המלוים את הידיעה, ההבנה הפנימית המעניקה ממשות לידע החיצוני.¹⁸ חייו הרוחניים נעשים ממשיים יותר ככל שהבנתנו מעמיקה. חתירתנו המתמדת היא להפוך את הידע החיצוני והאובייקטיבי שיש לנו להבנה רוחנית פנימית, הנוגעת ללב כמו לראש. תהליכי למידה וחוויה מכוונים במידה רבה להעמקת ההבנה כפרי של החיים הרוחניים. להבנה זו הכוח להדריך את חייו. ההישג הרוחני שאליו אנו חותרים הוא הפיכת תכני הידע לתכנים של הבנה פנימית. כאשר אנו זוכים לרגעים כאלו אנו יודעים שהתקדמנו במשהו בחייו הרוחניים.

בהקשר זה ברצוני לחלוק את תוכני ההכרה של ראש השנה שבעקבותיו נכתב מאמר זה, תשס”ח. הללו נגעו בלב הקשר עם ר' נחמן ובעבודתו עם הרבנות המשחרים לפתחו. ההבנה הפנימית פשוטה בתכלית, אך נוקבת ויורדת עד התהום. זכיתי לחוש

את עצמת הרחמנות של ר' נחמן. ר' נחמן נגלה לי כמקור בלתי מוגבל של רחמנות ואהבה לכל הפונים אליו. רחמנותו נוגעת לכל אחד, בלי שום סיג, ומתוכה הוא זמין לכל הפונה אליו כדי לסייע לו להתקדם בחייו, הרוחניים והמעשיים כאחד. המפגש עם עצמת רחמנותו מקנה ממד של ממשות ועומק להתייחסות אל ר' נחמן. אין הוא רעיון או זכרון היסטורי ותו לא, אלא נוכחות חיה ומלאה רחמנות זמינה לכול, ובכלל זה גם לי עצמי.

רגעים כאלו של הכרה פנימית אינם מנותקים מן הידע החיצוני המכוון ומדריך אותנו. קשה לי לאמוד כמה פעמים, אולי עשרות, למדתי את תורה זו בחלק השני של ליקוטי מוהר"ן. בתורה זו כותב ר' נחמן:

כי מרחמם ינהגם (ישעיה מ"ט) הינו מי שהוא רחמן, הוא יכול להיות מנהיג. וצריך לידע איך להתנהג עם הרחמנות, כי על רשעים או על רוצחים וגזלנים אסור לרחם. וכן מי שאינו יודע איך להתנהג עם הרחמנות, אזי יוכל לרחם על תינוק של ארבעה ימים, לתן לו מאכל הצריך לגדול ולא לקטן כזה, כי קטן כזה צריכין לזוננו רק על ידי חלב דוקא. על - כן צריך לידע איך להתנהג עם הרחמנות, שלקטן כזה צריכין לרחם לתן לו חלב דיקא, ולגדול מאכל הצריך לו, וכן על כל אחד ואחד צריכין לרחם במה שצריך לו:

[ב] ורחמן כזה הוא רק משה רבנו, כי הוא היה מנהיג ישראל, והוא יהיה המנהיג לעתיד, כי "מה שהיה הוא שיהיה" וכו' (קהלת א). כי משה רבנו היה לו רחמנות באמת על ישראל, ומסר נפשו בשביל ישראל, והשליך נפשו מנגד, ולא היה חושש על עצמו כלל. כי השם יתברך אמר לו (שמות ל"ב): "ואעשך לגוי גדול", והוא לא השגיח על זה כלל, רק אמר: "אם תשא חטאתם" וכו' (שם), כי הוא היה רחמן ומנהיג אמתי, והיה עוסק בישוּבו של עולם, שיהיה העולם מיושבת מבני אדם, כי עקר האדם הוא הדעת, ומי שאין לו דעת, אינו מן הישוב ואינו מכנה בשם אדם כלל, רק הוא בחינת חיה בדמות אדם. ומשה רבנו היה לו רחמנות, והיה עוסק בישוּבו העולם, שיהיה העולם מיושבת וממולא מבני אדם, הינו בני דעה, כנוכר לעיל, כי הוא פתח לנו אור הדעת, כמו שכתוב (דברים ד): "אתה הראת לדעת כי ה' הוא האלקים", כי משה פתח את הדעת וגילה לנו, כי יש אלקים שליט בארץ.

משה רבנו הוא הצדיק האידיאלי, והתכונה המגדירה את כלל עשיתו היא תכונת הרחמנות. מובן שכל התייחסות לצדיק אידיאלי מניחה היכרות קרובה עם איכויותיו. לכן אם ר' נחמן מתאר את משה רבנו באור זה, הדברים תקפים גם לגביו. מהותו של הצדיק היא אם כן הרחמנות. ידיעה זו ידעתי משכבר הימים. הרגע שבו ידיעה זו הופכת לידיעה חיה, להבנה פנימית, הוא הרגע שבו היא נחוות כהתנסות רוחנית, החושפת את מי שזוכה לה לתופעה שעל אודותיה מדובר. האמירה של ר' נחמן לא נולדה מתוך רפלקסיה מופשטת אלא מתוך התנסות. דרכו של החסיד צריכה להיות לחזור ולחשוף את ההתנסות העומדת ביסוד התורות, ועל ידי כך להעמיק את ההתקשרות עם ר' נחמן עצמו.

הרוחניות המתוארת כאן היא מצד אחד ענין קולקטיבי לגמרי. היא יונקת מכתבים השייכים לכולם, ונחוות בהקשר של אירוע ציבורי שמשתתפים בו רבבות בני אדם. אף

על פי כן, רגע ההבנה עצמו הוא רגע אישי, פרטי, אפילו אינטימי. זהו רגע של מתנה, רגע שמעבר לכחות העשייה של היחיד. זהו רגע המביא לכלל שלימות את האיזון שבין יחיד לציבור, בין השתייכות ובין חוויה אישית, כאשר כל אלו מוצאים את מקומם הראוי בנוכחותו של הצדיק.

מן הצדיק לציבור – היחס לזולת באומן

עמדנו לעיל על השיוך הקהילתי כהקשר שמתוכו נחוות הרוחניות. הגיעה העת לשוב לממד זה. המפגש עם הצדיק לא רק מעוגן במסורת של הציבור ומתרחש בהקשר ציבורי. יש לו גם השלכות על היחס לזולת. במובן העמוק ביותר, המפגש עם הצדיק הוא גם מפגש עם הזולת. ולענין הרוחניות: ההגשמה של החיים הרוחניים אינה מתרחשת רק בד' אמות של חוויה פרטית, אלא היא מוצאת את ביטויה המלא בהקשר היחסים עם הזולת.

ר' נחמן מדבר על השתקפות הקשר עם הצדיק בחיי הקהילה. הדברים נאמרים בכל שעה,¹⁹ אך הם יפים במיוחד לימי לראש השנה. ר' נחמן מדבר על כך שניתן לראות על פניו של מישהו אם ביקר את הצדיק בראש השנה.²⁰ משמע, ניתן לדבר על המשכיות נוכחות הצדיק בציבור. מי שהיה אצל הצדיק בראש השנה ממשיך לשאת את חותם פניו כל השנה. המתבונן בו רואה אם כן את הצדיק כפי שהוא משתקף בפני מאמיניו. השתקפות זו בפני הזולת היא חשובה באשר היא מקנה ממד מוסרי עמוק ליחסים בין בני הקהילה או בין הבאים בצוותא לעלייה לרגל לאומן. אין לנו עסק עם אלפי בני אדם העושים איש לעסקיו הרוחניים הפרטיים. במובן ידוע כולם מתאגדים יחד לאגודה אחת סביב מטרה אחת. מה שמבחינ בין העלייה לרגל לאומן ובין עליות אחרות לרגל הוא לא רק היקפה הקטן יחסית והחיים בצוותא. מה שמבחינ ביניהם הוא גם מודעות קרובה יותר לתכלית הרוחנית המשותפת, ומכוח זה תודעה של אחווה ושיתוף במסע פיסיו ורוחני. כל מי שבא לאומן מודע לכך שהוא בא לר' נחמן, וכי ר' נחמן מספק דבק ל"קבוץ" כולו, דהיינו – את הבסיס הרגשי הראוי ליחסים תקינים בין הבאים לבקר.

במשך שנים הנני עומד ומשתאה על מה שאני רואה בהקשר היחסים הבינאישיים בין הבאים לאומן. בתנאי הצפיפות הנוראים השוררים במקום, בתנאי התשתית הירודים ובתנאי הלחץ וחוסר השינה שבהם נמצא רוב הציבור, ניתן היה לצפות לגילויי אלימות, עוינות ומתח. במיוחד הואיל וחלק מן הבאים עושים את ראשית דרכם הרוחנית במסע זה, בודאי שלא כל מי שבא למסע מגיע אליו מתוך עמדה של בגרות או בשלות רוחנית. ציפייה מופרכת זו היא הבסיס להשתאות בגין היחסים השוררים בפועל באומן.²¹ היחסים הם לא רק הרמוניים. יש תודעה של אחווה ואהבה הדדית. אנשים הזרים זה לזה מחייכים ומחליפים מבטי ותנועות עידוד זה לזה. ביטויים פסיים ומילוליים של אחווה ותמיכה הם מעשים שבכל רגע. התודעה שכולם יחד שותפים למשהו גדול

19 ראו שיחות מוהר"ן, עבודת ה' ל, ועוד.

20 ליקוטי מוהר"ן תנינא, מ.

21 נדמה לי שהדברים הבאים כחם יפה בעיקר לשהות באומן ופחות ללחצים ולהתנהגויות שבזמן הנסיעה גופה. ראיתי לא אחת ביטויים של התנהגות מכוערת בזמן עמידה בתור, במיוחד לטיסות של חברות הנסיעה החסידיות.

יותר מטביעה את חותמה על כל הבאים ומעדנת את יחסי אנוש באופן שהוא כמעט פלאי. במידה שהמבחן לרוחניות הוא ביחסי אנוש הנגזרים מן החיים הרוחניים, אופן ההתנהגות בין העולים לרגל הוא בבחינת ציון לשבח לפעולתו של הצדיק שלשמו מתבצעת העלייה לרגל.

אלא שבצד דברי שבח אלו יש להעיר גם על גבולות האחוזה. גבולות אלו אינם תואמים, כך נדמה לי, את היקף חזונו הרוחני של ר' נחמן עצמו, והם מותירים מקום לשאיפה שהיא ביסודה משיחית, ואולי תמצא את תיקונה רק אז. יהודים וחסידים אינם הבריות היחידות באומן, באוקראינה ובעולם. למרות שנעשה ניסיון ליצור עולם סגור של עולים לרגל, המפגשים עם המקומיים הם בלתי נמנעים. הם מתבססים על יחסי מסחר, ודירות המקומיים מושכרות בימי החג לאלפי חסידים. סביר היה לצפות שההתעוררות הרוחנית תיתן את אותותיה גם באופן שבו מתיחסים העולים לרגל לציבור שאינו יהודי. במיוחד בימי ראש השנה שבהם מתפללים ש"ידע כל פעול... יבין כל יצור... יאמר כל אשר נשמה באפו" יש מקום להרחבת המודעות האוניברסלית. אותה אחווה השוררת בין הפוקדים את קברו של ר' נחמן בודאי יכולה היתה להקרין גם על היחס לתושבי המקום. ברור שישנו גרעין בריא של חסידים שיחסם לנכרים שבסביבתם תקין, חיובי וידידותי, ואין בדברים הבאים כדי להטיל צל על כלל הציבור. אף על פי כן, לבי נצבט בקרבי פעם אחר פעם לאור גילויי השנאה והעוינות המופגנים כלפי האוכלוסייה הנכרית. על פי רוב אלו ביטויים מילוליים הנאמרים בעברית מאחורי גבם של מי שאינם אמורים להבין את הקללות המוטחות בהם. אך ברור שהאנרגיה המוקרנת על ידי המבקרים אינה הרמונית. דומה כי לא אגזים אם אדבר על שנאה למקום וליושביו, כאילו באנו הנה שלא בטובתנו ובעל כרחנו, ואין לנו אלא לשנוא את מארחינו. מקורות השנאה מגוונים: זכורני שיחה עם זמר ברסלב מפורסם, חוזר בתשובה ידוע שנתפרסם בשירתו עוד קודם שהפך לחסיד ברסלב. הלה דיבר על שנאתו העזה לאומה האוקראינית ועל הדם היהודי שבו רוויה אדמת אוקראינה. זכרון השואה ופרעות ההיסטוריה לא נשכח מקרב העולים לרגל, וחלק מן האמביוולנטיות ביחס לביקור באוקראינה נובע מזכרון העבר.

דוגמא טיפוסית נקרתה לי לאחרונה בטיסה לאוקראינה במטוס של חברת תעופה אוקראינית. למרות שהזמן אוכל כשר, לא היה כזה לאף אחד מעשרות הנוסעים. הדיילת טענה, בחיוך מצטדק, כי לא הזמנו אוכל כשר. שכני העיר כי לא סביר שהאומה האוקראינית השתתה כל כך בששים שנה, וכי מה שעשתה לנו טבוע בזכרונו. זוהי טענה שקשה להתוכח איתה. אף על פי כן, ביקשתי ממנו להבחין בין שרות גרוע ובין אנטישמיות. אך האמת היא שהאומה האוקראינית, להבדיל מהאומה הגרמנית, עשתה מעט מאוד כדי להתמודד עם עברה. אותו שכנ גם סיפר לי כי בסקר שנעשה לאחרונה אמרו למעלה ממחצית האוקראינים כי לא היו רוצים לגור בשכנות ליהודי. בין אם הנתון מדויק בין אם לאו, הוא משקף את תודעתם של היהודים המבקרים באוקראינה, כאשר עבר והווה מתמזגים לתודעה אחת של היותם שנואים. התגובה אל נוכח השנאה היא שנאה נגדית. ההיתקלות במאפיה החולשת על עסקי העלייה לרגל ואחראית לעליות מחירים, סיפורים שונים על ניצול וגניבה בידי אוקראינים ומעל לכל העובדה שאין לנו שפה משותפת איתם, וכל עסקנו עמם מיוסד על משא ומתן כספי,

זאת במדינה שבה השוחד יענה את הכל - כל אלו יוצרים תמונה שלילית מאד של האוקראינים ותורמים לסטריאוטיפ השלילי.

המשך קיום העלייה לרגל בתוככי האומה האוקראינית וההתעצמות המספרית של העולים לרגל מחריפים את המתחים המובנים בה. מצד אחד התעלות רוחנית, מצד שני שנאת זרים. מצד אחד אהבת ודיבוק חברים מצד שני עוינות לסביבה. יכול להיות שאין מציאות זו כה שונה מן המציאות שבהקשרה התפתחו התורות הרוחניות הנעלות ביותר של החסידות, שכרכו יחד אהבת ישראל וביטול הגויים, בתנאים היסטוריים של רדיפת יהודים. יכול להיות שהשינוי שהגיע למחוזות אחרים בעולם טרם הגיע לאוקראינה ולא לרוב מניינם של חסידי ברסלב. מכל מקום, פעם אחר פעם מוצא אני את לבי נחמץ בקרבי על כל זאת. הפער בין אהבה לשנאה, בין הרחמנות שר' נחמן עצמו מזמין אליה ובין העדר הרחמנות כלפי הזולת, בין השאיפה לתיקון אוניברסלי ובין ההסתגרות בגבולות הקבוצה - כל אלו הם לעתים בלתי נסבלים עבורי. אולי יותר מכל הסבל והקושי שבמסע ויותר מן הצורך להתמודד עם התנאים הקשים שאוקראינה מציבה בפני העולה לרגל, קושי אנושי זה הוא הקושי הגדול והכאב הגדול ביותר עבורי, אולי משום שלדידי הוא גם מסמל כישלון. לדידי זהו כישלון ללכת מספיק עמוק בתורתו של ר' נחמן. ר' נחמן, אולי יותר מכל הוגה חסידי אחר, הוא בעל חזון אוניברסלי, והוא מעמיד את הגיור ואת שאיפת הדעת האוניברסלית במקום גבוה בחזונו המשיחי והמיסטי. אותה רחמנות שראינו לעיל התנסחה אמנם ביחס לישראל, אך ברי לי שהאישיות החיה אותם בשלמות אינה יכולה להפוך את עורה ואת טבעה האלהי ולהפוך לניגודה של הרחמנות מרגע שהיא מגיעה אל מחוץ לגבול ישראל. אני מאמין שמי שבאמת חי את חזונו של ר' נחמן, ואולי יותר מכך, מי שחי חיים רוחניים אמיתיים, לא יוכל לשאת גילויים כאלו של שנאה. חיים רוחניים של ממש הם חיים של אהבה ורחמנות לכל. אם אני נתקל בגילויים כה שכיחים של שנאת זרים משמע שכל כך הרבה מן המגיעים לאומן לא טעמו את טעמו של ר' נחמן ולא הגיעו לתוככי החיים הרוחניים. זוהי הכרה כואבת. היא גם מפחידה באשר היא שמה אותי לשופט של אחרים. אך במבחן האחרון עלינו לשפוט ולהעריך את חיינו הרוחניים על פי הפירות שהם נותנים ביחסינו לזולת. ככל שהתורה הרוחנית גבוהה יותר, הפירות שעליה להניב צריכים להיות מקיפים יותר.

זאת נחמתי: מי שלמד לאהוב היום, ידע להרחיב את גבולות אהבתו מחר. סבלנותו של הצדיק ורחמנותו ילוו כל אחד ויאפשרו לו ללמוד את שהוא צריך ללמוד. כל אחד צריך לתקן בחינה אחרת. ר' נחמן יביא בוודאי את נאמניו לתיקון הכול, ובכלל זה התיקון המלא של היחס לזולת. אשר לעצמי, ברי לי שאין מבחן הזולת מבחן שווא, וכי אין הוא בגדר מבחן שכפיתי על החסידות מתוך סדר יום אחר. מקור ידיעתי הוא גם מקור התקרבותי לחסידות ברסלב. זכיתי ופגשתי אנשים שברי לי שהם ותלמידיהם ותלמידי תלמידיהם לא כך נוהגים. די בדוגמאות שהכרתי כדי להבהיר לי מהי תכלית החיים הרוחניים של ברסלב וכיצד מעוצבת אישיותו של חסיד אמיתי. אסיר תודה אני למורי ר' גדליה קניג שלא רק פתח בפני את שערי של עולם ברסלב ואת משמעות ראש השנה בברסלב, אלא שגם שימש לי דוגמא ומופת של יחס הולם לזולת, בלי גבולות וסייגים, באהבה, רחמנות וסבלנות שאינם יודעים גבול, הנמשכים בסופו של דבר מן האהבה והרחמנות האלוהיים של הצדיק עצמו.